

Розділ V. Досвід родинного виховання дітей у Республіці Польща

doi: 10.15330/msuc.2018.18.197-204

Halina Bejger,

Dr., Wydział Pedagogiki,
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie
(Chełm, Polska)

Галина Бейгер,

доктор кафедри педагогіки,
Вища державна професійна школа в Хелмі
(м. Хелм, Республіка Польща)

Galina Beiger,

Dr., Department of Pedagogy,
Higher State Professional School in Helm
(Helm, Republic of Poland)
pedagogika@pwsz.chelm.pl

FORMY POMOCY DZIECKU I RODZINIE W POLSKIM SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ. PRÓBA SYNTEZY

Abstrakt: Artykuł podejmuje ważny problem społeczny dotyczący form pomocy ze strony państwa polskiego na rzecz dziecka i jego rodziny. Wszystkie działania podejmowane na rzecz rodziny podlegają Ministrowi Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej i realizowane są w ramach systemu pomocy społecznej. System przewiduje pomoc zarówno rodzinom prawidłowo funkcjonującym, jak i dysfunkcyjnym. Rodziny prawidłowo funkcjonujące korzystają z finansowego świadczenia wychowawczego oraz pomocy placówek typu żłobki, kluby dziecięce oraz wsparcia opiekunek dziennych oraz niań. Rodziny dysfunkcyjne mają możliwość korzystania z pomocy rodzin wspierających, placówek dziennej pomocy dzieciom oraz podejmować współpracę z asystentami rodziny w rozwiązywaniu problemów socjalnych i życiowych. Artykuł jest próbą syntezy rozwiązań praktycznych w zakresie pomocy dziecku i jego rodzinie, jakie zapewnia system norm prawnych w Polsce.

Słowa kluczowe: rodzina, dziecko, marginalizacja, wykluczenie społeczne, pomoc społeczna

FORMS OF ASSISTANCE TO THE CHILD AND FAMILY IN THE POLISH SYSTEM OF SOCIAL CARE. SYNTHESIS ATTEMPT

Abstract. The article addresses an important social problem regarding the forms of assistance from the Polish state to the child and his family. All activities undertaken for the benefit of the family are subject to the Minister of Family, Labor and Social Policy and are implemented as part of the social welfare system. The system provides assistance to both properly functioning families and dysfunctional families. Well-functioning families benefit from financial support and help in child-crunching outlets, children's clubs and support for children's carers and nannies. Dysfunctional families have the opportunity to benefit from supporting families, children's day care centers and undertake cooperation with family assistants in solving social and life problems. The article is an attempt to synthesize practical solutions in the field of helping a child and his family, which provides a system of legal norms in Poland.

Keywords: family, child, marginalization, social exclusion, social assistance

Wprowadzenie

Po zmianach ustrojowych w Polsce obserwujemy szybkie tempo przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych, którym towarzyszą zjawiska społeczne zarówno pozytywne jak i negatywne, np. globalizacja. W wyniku transformacji pewne grupy ludzi przeżywają odczuwalną deprivację potrzeb, nie radzą sobie z trudami dnia codziennego i często zagrożeni są marginalizacją i wykluczeniem społecznym. Stanisław Kawula przez marginalizację rozumie "proces powstawania marginalnych grup społecznych, a także wchodzenie poszczególnych jednostek lub grup na istniejący już margines społeczny, co wiąże się na ogół z ich dyskryminacją"¹, zaś zupełnie zepchnięcie ich poza nawias życia nazywa wykluczeniem indywidualnym i społecznym². W populacji osób zagrożonych zarówno marginalizacją jak i wykluczeniem społecznym ważne miejsce zajmują rodziny i ich dzieci, zważywszy iż dzieci coraz częściej doświadczają głodu, zaniedbania, wyzysku, agresji, odrzucenia, różnych form przemocy, bywają wykorzystywane seksualnie³, a więc stają się ofiarami zaburzonego funkcjonowania, niezaradności życiowej i niewydolności

wychowawczej swoich rodziców. Potwierdzają to badania nad specyfiką i rozmiarami biedy wśród polskich rodzin przeprowadzone przez socjologów Uniwersytetu Łódzkiego, z których wynika, że:

- "występuje zjawisko **gettyzacji** ludności biednej, czyli większej koncentracji osób biednych w gminach aniżeli w miastach,
- zauważono nadreprezentację biedy wśród dzieci i młodzieży (**juwenizacja** biedy),
- nasila się także **feminizacja** osób biednych, czyli nadreprezentacja kobiet wśród ogółu biednych,
- występuje zróżnicowanie zjawiska **uporczywości** biedy w poszczególnych jednostkach terytorialnych"⁴.

Prawidłowości w nasilającym się problemie ubóstwa polskich rodzin potwierdzają, że globalizacja, chociaż ma swoje dobre strony, pogłębia nierówności społeczne oraz powoduje marginalizację i wykluczenie społeczne około 80% ogółu ludności. Rodziny z tej populacji i ich dzieci mają dużo mniejsze szanse na korzystanie z wielu dóbr i zasobów – zarówno materialnych jak i niematerialnych, co ogranicza możliwości ich pomyślnego rozwoju. Rodziny te w literaturze przedmiotu określane są mianem rodzin dysfunkcyjnych i zaliczane są do tzw. "Polski na zasiłku" w przeciwieństwie do dwu pozostałych – "Polski budżetowej" i "Polski sprywatyzowanej"⁵, co wskazuje na wyraźne różnice w poziomie życia rodzin w Polsce. Dlatego rodziny, zarówno te zaliczane do "Polski na zasiłku" jak i prawidłowo funkcjonujące, w wielu przypadkach potrzebują wsparcia ze strony państwa – jako kreatora polityki społecznej – adekwatnego do realnych potrzeb ludności.

Podstawy prawne regulujące pomoc dziecku i jego rodzinie w Polsce

Ogólne przepisy przyznające obywatelom polskim prawo do pomocy ze strony państwa zostały sformułowane w art. 67 ust. 1 i 2 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*⁶. Ustawodawca przyznaje w nim prawo do pomocy ze strony państwa w postaci zabezpieczenia społecznego osobom chorym, niepełnosprawnym, w wieku emerytalnym, bezrobotnym i pozostającym bez środków na utrzymanie. Pomoc rodzinom i ich dzieciom stanowi główne zadanie systemu pomocy społecznej. Drugim podstawowym aktem prawnym normującym funkcjonowanie systemu pomocy społecznej w Polsce jest *Ustawa o pomocy społecznej*, zgodnie z którą pomoc społeczna jest " (...) instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości"⁷. W art. 2 ust. 1 ustawy o pomocy społecznej został określony główny cel pomocy społecznej, którego istotą jest pomoc osobom i rodzinom w sytuacji, kiedy samodzielnie nie potrafią pokonywać trudności życiowych i zaspokajać swoich podstawowych egzystencjalnych potrzeb, aby przez to pozwolić im żyć w warunkach zapewniających godność ludzką i – jak podkreśla I. Sierpowska – "(...) celem tej pomocy jest doprowadzenie do życiowego usamodzielnienia świadczeniobiorców oraz zintegrowanie ich ze środowiskiem"⁸, natomiast beneficjentami działań podejmowanych przez instytucje systemu pomocy społecznej są rodziny i osoby, które w oparciu o własne zasoby nie są w stanie pokonać trudnych sytuacji, w których się znaleźli. Jednakże – jak podkreśla autorka – nadrzędnym celem pomocy społecznej jest "(...) wsparcie osoby i rodziny w wysiłkach zmierzających do zaspokojenia niezbędnych potrzeb i umożliwienie im życia w warunkach odpowiadających godności człowieka"⁹. Wspieranie rodzin przez państwo w szerokim rozumieniu pomocy społecznej w różnych innych formach zostało unormowane dodatkowymi ustawami:

- z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży;
- z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz o zatrudnianiu osób niepełnosprawnych;
- z dnia 21 czerwca 2001 r. o dodatkach mieszkaniowych;
- z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych;
- z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym;
- z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy;
- z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy;
- z dnia 29 grudnia 2005 r. o ustanowieniu programu wieloletniego "Pomoc państwa w zakresie dożywiania";
- z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów;
- z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej;
- z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci.

Jednakże ze względu na ograniczone rozmiary tej publikacji przeanalizowane zostały tylko niektóre z nich, odnoszące się szczególnie do tych rodzin, które swoimi siłami nie potrafią rozwiązywać swoich problemów życiowych, co w konsekwencji odbija się negatywnie na rozwoju dzieci wychowujących się w tych rodzinach.

W odniesieniu do dziecka i jego rodziny system pomocy społecznej realizuje trzy ważne cele:

- praca o charakterze profilaktycznym,
- praca korekcyjna polegająca na poprawie warunków na poziomie indywidualnym, pomocy zdrowotnej, sprawności życiowej, wykorzystaniu zasobów tkwiących w dziecku i jego rodzinie, poprawie warunków zewnętrznych,
- opieka uwzględniająca uzupełnienie zasobów lub systemów wsparcia oraz świadczenia adekwatne do potrzeb rodziny (klienta pomocy społecznej)¹⁰.

Cele pomocy rodzinie zawsze ukierunkowane są na realizację dobra człowieka i wiążą się z wyraźną poprawą poziomu funkcjonowania rodziny oraz dzieci, które się w niej wychowują. Ukierunkowane są przede wszystkim na rozwiązywanie sytuacji problemowych tych rodzin, ale także na działania zapobiegające powstawaniu trudności w przyszłości, przyznawanie świadczeń służących umocnieniu rodziny i nie dopuszczających do jej ubezwłasnowolnienia z tytułu ich nadmiaru oraz doprowadzenie rodzin do samodzielności i integracji ze środowiskiem¹¹.

Tak rozumianym celem pomocy społecznej towarzyszą określone w teorii i przeznaczone do realizacji w praktyce zasady¹²:

- pomocniczości (subsydiarności) – pomoc społeczna powinna trafiać do osób najbardziej potrzebujących, najuboższych; nie powinna wyręczać w pokonywaniu trudności życiowych, ale pomagać w ich pokonaniu wykorzystując zasoby rodziny i doprowadzić

do podjęcia zatrudnienia i życiowej samodzielności; pomoc społeczna nie powinna stanowić stałego źródła utrzymania; główne zadania w realizacji tej zasady spoczywają na gminach;

- indywidualizacji – sytuacja rodziny i dziecka oceniona na podstawie wywiadu środowiskowego (w tym: dochody rodziny, sytuacja mieszkaniowa, zdrowotna, zawodowa) powinna być analizowana w sposób indywidualny; "(...) rodzaj, forma i rozmiar świadczenia powinny być odpowiednie do okoliczności uzasadniających udzielenie pomocy"¹³;

- uznaniowości – organy pomocy społecznej mają dużą swobodę (w obrębie ustawy o pomocy społecznej i kodeksu postępowania administracyjnego) w doborze form pomocy rodzinie; uznaniowość odnosi się do "(...) możliwości wyboru treści rozstrzygnięcia w zależności od okoliczności sprawy, a w szczególności od uzyskiwanych dochodów przez osoby starające się o pomoc, wielkości i rodzaju ich potrzeb, a także od posiadanych przez organy środków na świadczenia i liczby ubiegających się o nie osób"¹⁴;

- roszczeniowości – wiążąca się z obligatoryjnym przysługiwaniem określonych świadczeń (głównie zasiłków stałych i okresowych) w przypadku spełnienia przez rodzinę/świadzeniobiorcę warunków przewidzianych w ustawie; zagraża to biernością, brakiem motywacji do podejmowania samodzielnych działań na rzecz pokonywania trudności życiowych, powoduje pojawienie się syndromu uzależnienia od pomocy społecznej;

- uwzględniania potrzeb osób i rodzin korzystających z pomocy – które powinny być zgodne z celami i możliwościami pomocy społecznej; poza obligatoryjnymi świadczeniami inne mogą być przyznane lub nie; ocena potrzeb rodziny konfrontowana jest z celami pomocy społecznej; w przypadku wystąpienia negatywnych przesłanek może nastąpić odmowa przyznania świadczenia;

- finansowania pomocy społecznej ze środków publicznych – organy administracji rządowej i samorządowej realizują zadania pomocy społecznej i ponoszą koszty ich realizacji ze środków publicznych pochodzących z budżetu państwa.

Ważnym aspektem pomocy zapewnianej rodzinie przez system pomocy społecznej jest aktywizacja klientów – członków rodziny – w procesie rozwiązywania ich problemów życiowych, co wyraźnie precyzuje art. 4 ustawy o pomocy społecznej uznając, że "(...) osoby i rodziny korzystające z pomocy społecznej są obowiązane do współdziałania w rozwiązywaniu ich trudnej sytuacji życiowej"¹⁵. Zapobiega to utrwalaniu się u członków rodzin postaw roszczeniowych i angażuje ich w proces rozwiązywania sytuacji problemowych pokazując im przy tym siłę sprawczą własnych działań oraz poprawiając ich samoocenę i poczucie własnej wartości. *Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*¹⁶ w trosce o dobro rodziny – jako podstawowej komórki życia społecznego – precyzuje zasady i formy wspierania rodziny, która przeżywa trudności życiowe i nie radzi sobie z opieką i wychowaniem dzieci. Za realizację działań związanych ze wspieraniem rodziny odpowiedzialni są wójtowie gmin, a

przyjmuje ono zwykle formę pracy z rodziną oraz pomocy w opiece i wychowaniu dziecka. Wspieranie rodziny z reguły polega na:

1) "analizie sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie (na podstawie wywiadu środowiskowego przeprowadzonego przez pracownika socjalnego – przyp. aut.);

2) wzmocnieniu roli i funkcji rodziny;

3) rozwijaniu umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny;

4) podniesieniu świadomości w zakresie planowania i funkcjonowania rodziny;

5) pomocy w integracji rodziny;

6) przeciwdziałaniu marginalizacji i degradacji społecznej rodziny;

7) dążeniu do reintegracji rodziny (szczególnie wtedy, gdy w sytuację danej rodziny ingerują organy pomocy społecznej, a w sprawowanie władzy rodzicielskiej ingeruje sąd rodzinny i postanawia o umieszczeniu dzieci w pieczy zastępczej – przyp. aut.)"¹⁷.

Wspieranie rodziny zwykle ma miejsce wtedy, gdy przeżywa ona kryzys i nie radzi sobie z realizacją jej podstawowych funkcji, a cierpią na tym najbardziej małoletnie dzieci, których potrzeby rozwojowe nie mogą być w takich warunkach zaspokajane. Przybiera ono konkretne formy pracy z rodziną takie, jak:

1) "konsultacje i poradnictwo specjalistyczne;

2) terapia i mediacje;

3) usługi dla rodzin z dziećmi, w tym usługi opiekuńcze i specjalistyczne;

4) pomoc prawna, szczególnie w zakresie praw rodzinnego;

5) organizowanie dla rodzin spotkań mających na celu wymianę ich doświadczeń oraz zapobieganie izolacji"¹⁸ w formie "grup wsparcia" lub "grup samopomocowych".

Za planowanie i realizację pracy z rodziną odpowiedzialny jest asystent rodziny, przydzielony danej rodzinie przez kierownika ośrodka pomocy społecznej na wniosek pracownika socjalnego, który przeprowadził wywiad środowiskowy w rodzinie i dokonał analizy jej sytuacji. Asystent rodziny realizuje szereg zadań, które mają na celu zdecydowaną poprawę relacji pomiędzy członkami rodziny oraz poziomu realizacji jej funkcji opiekuńczo-wychowawczej. We współpracy z pracownikiem socjalnym opracowuje plan pracy z rodziną (również wtedy, gdy decyzją sądu rodzinnego dziecko zostało umieszczone w pieczy zastępczej), w którym uwzględnia działania na rzecz rozwiązania jej problemów socjalnych, psychologicznych, wychowawczych z dziećmi. Aby uzyskać poprawę w społecznym funkcjonowaniu dorosłych członków rodziny, asystent rodziny motywuje dorosłych członków rodziny – adekwatnie do ich indywidualnych potrzeb – do uzupełniania kwalifikacji zawodowych, aktywności społecznej i zdobywania umiejętności psychospołecznych. W sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa dziecka i jego rodziny np. w przypadku, gdy są oni ofiarami przemocy, asystent rodziny podejmuje działania interwencyjne i zaradcze zapobiegające pogłębianiu się problemów. W celu poprawy umiejętności wychowawczych rodziców asystent prowadzi dla nich indywidualne konsultacje i organizuje zajęcia psychoedukacyjne. Cała praca asystenta jest dokumentowana i podlega ewaluacji nie rzadziej niż co pół roku. W realizacji wszystkich zaplanowanych zamierzeń asystent rodziny powinien współpracować z "(...) jednostkami administracji rządowej i samorządowej, właściwymi organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami i osobami specjalizującymi się w działaniach

na rzecz dziecka i rodziny"¹⁹ oraz z "(...) zespołem interdyscyplinarnym lub grupą roboczą (...) "²⁰ powołaną w związku z przemocą mającą miejsce w rodzinie.

Ustawodawca szczególną troską otacza małoletnie dzieci, które potrzebują "(...) ochrony i pomocy ze strony dorosłych, środowiska rodzinnego, atmosfery szczęścia, miłości i zrozumienia (...) "²¹ i z tego tytułu za obowiązkowe zadanie przyjmuje takie wspieranie rodziny, aby po okazaniu pomocy była ona zdolna do wypełniania swoich funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Ponadto zgodnie z treścią art. 4 rodzina i dziecko traktowane są podmiotowo ze szczególnym poszanowaniem prawa dziecka do:

- wychowania w rodzinie;
- powrotu do rodziny – w sytuacji, gdy ze względu na dobro dziecka zostało ono umieszczone w pieczy zastępczej;
- utrzymywania kontaktu z rodzicami (chyba, że sąd w uzasadnionych przypadkach wydał zakaz kontaktów);
- "stabilnego środowiska wychowawczego;
- kształcenia, rozwoju uzdolnień, zainteresowań i przekonań oraz zabawy i wypoczynku;
- pomocy w przygotowaniu do samodzielnego życia;
- ochrony przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie dziecka;
- informacji i wyrażania opinii o sprawach, które go dotyczą, odpowiednio do jego wysiłku i stopnia dojrzałości;
- ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem;
- poszanowania tożsamości religijnej i kulturowej;
- dostępu do informacji dotyczących jego pochodzenia"²².

Wszystkie wymienione zadania zmierzają do tego, aby wspierać rodzinę w takim stopniu, aby rodzice mogli pełnić władzę rodzicielską nad swoimi dziećmi, sprawować nad nimi opiekę i wychowywać je, a dzieci by rozwijały się w swoim naturalnym środowisku wśród osób dla nich znaczących. Umieszczanie dzieci z rodzin dysfunkcyjnych w pieczy zastępczej jest zatem rozwiązaniem ostatecznym podejmowanym w sytuacji realnego zagrożenia dobra dziecka i po wyczerpaniu doraźnych form pomocy rodzinie w opiece i wychowaniu dziecka.

Dodatkową formę pomocy rodzinom ze strony państwa stanowi świadczenie wychowawcze w wysokości 500 zł miesięcznie na drugie i kolejne dziecko w rodzinie. Świadczenie to wprowadziła *Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci*²³ i stanowi ono "(...) częściowe pokrycie wydatków związanych z wychowaniem dziecka, w tym z opieką nad nim i zaspokojeniem jego potrzeb życiowych"²⁴. Przysługuje ono matce, ojcu, opiekunowi faktycznemu lub prawnemu dziecka, który w sposób rzeczywisty sprawuje opiekę nad dzieckiem do dnia ukończenia przez dziecko 18 r. życia. W sytuacji bardzo niskiego dochodu rodziny w przeliczeniu na 1 osobę, tj. gdy nie przekracza on 800,00 zł lub gdy dziecko jest niepełnosprawne, a dochód rodziny / 1 osobę nie przekracza 1 200 zł, świadczenie jest wypłacane na pierwsze dziecko. Jeśli dziecko przebywa w placówce zapewniającej całodobowe utrzymanie, świadczenie jego rodzicom czy opiekunom nie przysługuje. Gdy np. po rozwodzie rodzice na zmianę opiekują się swoim dzieckiem, świadczenie jest wtedy dzielone na każdego z rodziców proporcjonalnie do sprawowanej opieki.

Pomoc rodzicom w opiece i wychowaniu dzieci do lat trzech

Opiekę nad dziećmi do lat trzech w rodzinach prawidłowo funkcjonujących reguluje *Ustawa o opiece nad dziećmi do lat trzech*²⁵, która rozbudowała formy opieki nad dziećmi najmłodszymi w Polsce zapewniając im: żłobki, kluby dziecięce, opiekunów dziennych i nianie. Formy te zapewniają rodzinom, w których matki pracują zawodowo, dodatkową opiekę nad dzieckiem umożliwiającą z jednej strony wykonywanie obowiązków zawodowych i wzmacnianie budżetu domowego, z drugiej zaś zapewniają dziecku warunki prawidłowego rozwoju. Bezpośrednią opiekę nad dziećmi w żłobkach i klubach dziecięcych sprawują: opiekunki dziecięce, nauczyciele edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, pedagogzy o specjalności opiekuńczo-wychowawczej oraz pielęgniarki i położne. W celu zapewnienia dzieciom warunków prawidłowego rozwoju psychofizycznego żłobki i kluby dziecięce realizują zadania w zakresie:

- "zapewnienia dziecku opieki w warunkach bytowych zbliżonych do warunków domowych;
- zagwarantowania dziecku właściwej opieki pielęgnacyjnej oraz edukacyjnej przez prowadzenie zajęć z elementami edukacji, z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb dziecka;
- prowadzenie zajęć opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych uwzględniających rozwój psychomotoryczny dziecka, właściwych do wieku dziecka"²⁶.

Zmiana w standardzie opieki nad dziećmi do lat trzech polega na uwzględnieniu w praktyce opiekuńczo-wychowawczej nie tylko potrzeb związanych z zapewnieniem podstawowych warunków bytowych, potrzeb fizjologicznych i pielęgnacji, ale także potrzeb związanych z rozwojem fizycznym, intelektualnym i emocjonalnym dziecka. Zgodnie z przepisami wysokość opłat za pobyt dziecka w żłobku i klubie dziecięcym określają rady gmin w formie uchwały, zaś w przypadku instytucji niepublicznych organ prowadzący. Dodatkową formę opieki nad dziećmi najmłodszymi – obok żłobków i klubów dziecięcych – stanowią opiekunowie dzienni i nianie. Obydwie formy opieki obwarowane są umowami. Opiekunowie dzienni mogą opiekować się maksymalnie pięciorgiem dzieci w wieku powyżej 20 tygodnia i zatrudniani są na podstawie umowy o świadczeniu usług opiekuńczych. Nianie są zatrudniane na podstawie umowy uaktywniającej, która zawierana jest pomiędzy rodzicami/rodzicem lub opiekunem prawnym dziecka a osobą pełniącą funkcję niani. Ustawodawca dopuszcza zatrudnienie w charakterze niani osoby spokrewnionej z dzieckiem, np. babci czy cioci. Zgodnie z ustawą z 2013 r. państwo polskie zwiększyło środki budżetowe na funkcjonowanie istniejących placówek sprawujących opiekę nad dziećmi do lat 3 oraz tworzenie nowych, co spowodowało popularyzację tych form opieki, zwiększenie ich liczby w naszym kraju oraz stworzyło dogodne warunki do pracy kobiet. Dzięki objęciu dzieci najmłodszych profesjonalną opieką dzieci te zyskały możliwość rozwijania potencjału rozwojowego oraz tworzenia podstaw dalszej edukacji w instytucjach wychowania przedszkolnego i wczesnoszkolnego²⁷.

Dzieci w wieku do lat 3 wychowujące się w rodzinach dysfunkcyjnych w ramach systemu pomocy społecznej i zgodnie z *Ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* mogą liczyć na opiekę ze strony rodzin wspierających, która odbywa się przy

pomocy asystenta rodziny. Rodziny wspierające pomagają w kształtowaniu umiejętności w zakresie opieki i wychowania dzieci, właściwym pełnieniu ról społecznych i prowadzeniu gospodarstwa domowego²⁸ z uwzględnieniem dobra dziecka i jego potrzeb rozwojowych. Ostatecznym rozwiązaniem, które jest formą realizacji postanowienia sądu rodzinnego, jest umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej. W polskim systemie pomocy społecznej piecza zastępcza sprawowana jest w formie rodzinnej i instytucjonalnej. W przypadku dzieci najmłodszych ze względu na ich potrzeby psychiczne, które powinny być zaspokajane w środowisku rodzinnym, przyjmuje się, że dużo korzystniejsze są formy rodzinnej pieczy zastępczej. Za organizację pieczy zastępczej w Polsce odpowiadają powiaty. Umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej następuje na mocy postanowienia sądu lub na wniosek rodziców dziecka. System pomocy społecznej przewiduje możliwość umieszczenia dziecka w:

- pogotowiu rodzinnym – celem oddzielenia dziecka od niekorzystnych warunków w przypadku rażącego zaniedbywania potrzeb dziecka lub jego krzywdzenia,
- rodzinnym domu dziecka,
- rodzinie zastępczej (spokrewnionej lub niespokrewnionej; zawodowej lub niezawodowej).

W ramach instytucjonalnych form pieczy zastępczej polski system pomocy społecznej zapewnia umieszczenie dziecka w wieku do lat 3 w:

- placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego (domu małego dziecka traktowanego jako ostateczne rozwiązanie; po umieszczeniu w placówce socjalizacyjnej niezwłocznie poszukuje się możliwości przeniesienia dziecka do jednej z form rodzinnej pieczy zastępczej lub zgłasza do ośrodka adopcyjno-opiekuńczego jako dziecko oczekujące na adopcję),
- regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej (gdy wymaga tego stan zdrowia dziecka; dziecko posiada orzeczenie o niepełnosprawności, wymaga specjalnych metod wychowawczych i specjalistycznej terapii, wyrównywania opóźnień rozwojowych i edukacyjnych²⁹),
- interwencyjnym ośrodku preadopcyjnym (gdy dziecko do 1 roku życia wymaga "specjalistycznej opieki i w okresie oczekiwania na przysposobienie nie może być umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej", gdzie jednocześnie może przebywać nie więcej niż 20 dzieci³⁰).

Postępowanie adopcyjne

Zgodnie z *Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym* oraz *Ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* możliwe jest także sądowe umieszczenie dziecka w rodzinie adopcyjnej³¹ zwane przysposobieniem. Odpowiedzialnymi za prowadzenie postępowania adopcyjnego są ośrodki adopcyjne prowadzone przez samorządy województw. Ośrodki adopcyjne kierując się dobrem dziecka realizują szereg zadań:

- kwalifikują dzieci zgłoszone do przysposobienia oraz dokonują jego diagnozy psychopedagogicznej i zdrowotnej;
- prowadzą badania psychopedagogiczne kandydatów na rodziców adopcyjnych;
- analizują "sytuację osobistą, zdrowotną, rodzinną, dochodową i majątkową kandydatów do przysposobienia dziecka"³²;
- dokonują doboru rodziny adopcyjnej zgodnie z potrzebami dziecka;
- współpracują z sądem rodzinnym w zakresie prowadzonego postępowania;
- kompletują niezbędną dokumentację;
- zapewniają wsparcie psychologiczne kandydatom na rodziców adopcyjnych;
- organizują szkolenia dla kandydatów i wydają certyfikaty potwierdzające ich ukończenie;
- opiniują i kwalifikują kandydatów;
- zapewniają pomoc psychologiczną kobietom, które mają zamiar zrzec się władzy rodzicielskiej po urodzeniu dziecka i oddać je do adopcji³³.

Kandydaci gotowi przysposobić dziecko mogą liczyć na współpracę z ośrodkiem w dziedzinie: diagnozowania ich oraz dzieci oczekujących na adopcję, rozwiązywania problemów wychowawczych i rozwojowych dziecka. Rodziny, które już przysposobiły dziecko mogą korzystać z porad prawnych (głównie w zakresie prawa rodzinnego i opiekuńczego) oraz pomocy psychologiczno-pedagogicznej dotyczącej rozwiązywania problemów opiekuńczo-wychowawczych lub związanej z podjęciem terapii adekwatnej do potrzeb oraz problemów dziecka i rodziny³⁴.

Pomoc rodzinom dysfunkcyjnym i ich dzieciom w wieku szkolnym

Rodziny dysfunkcyjne – niewydolne wychowawczo i niezaradne życiowo, często dotknięte uzależnieniami – wychowujące dzieci w wieku szkolnym mogą korzystać z pomocy w opiece i wychowaniu dziecka w placówkach wsparcia dziennego, za których prowadzenie odpowiadają gminy. Placówka wsparcia dziennego może być prowadzona w formie:

- 1) opiekuńczej, w tym kół zainteresowań, świetlic, klubów i ognisk wychowawczych – która zapewnia opiekę i wychowanie, pomoc w nauce oraz organizację czasu wolnego, zabawę, zajęcia sportowe i rozwój zainteresowań;
- 2) specjalistycznej – organizuje zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne, logopedyczne oraz psychoprofilaktyczne realizowane w oparciu o indywidualny program pomocy dziecku;
- 3) pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę – w formie działań animacyjnych i socjoterapeutycznych³⁵.

Placówka wsparcia dziennego zatrudnia zespół pracowników pedagogicznych: wychowawców, pedagoga, psychologa, terapeutę (z uprawnieniami do prowadzenia określonych form terapii z dzieckiem i jego rodziną) oraz opiekuna dziecięcego. Korzystanie z pomocy takiej placówki jest dobrowolne (chyba, że dziecko zostało do niej skierowane przez sąd rodzinny) i bezpłatne. W przypadku, gdy wsparcie w postaci opieki placówki opieki częściowej okazuje się nieskuteczne, dziecko może być decyzyją sądu umieszczone w pieczy zastępczej (rodzinnej lub instytucjonalnej), tj. w:

- rodzinie zastępczej,
- rodzinnym domu dziecka,

- placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego.

Każda z tych form zapewnia dzieciom opiekę i wychowanie do momentu uzyskania pełnoletniości lub w przypadku, gdy wychowanek kontynuuje naukę w szkole, zakładzie kształcenia nauczycieli, wyższej uczelni lub pobiera naukę przygotowania zawodowego u pracodawcy oraz gdy wychowanek posiada orzeczenie o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności, maksymalnie do 25. roku życia. Dobór odpowiedniej formy opieki powinien być podyktowany dobrem dziecka i możliwością utrzymywania systematycznych kontaktów z rodziną naturalną. Wszystkie formy pieczy zastępczej powinny zapewnić:

1) "realizację planu pracy z rodziną lub gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka,

2) przygotowanie dziecka do:

a) godnego samodzielnego i odpowiedzialnego życia,

b) pokonywania trudności życiowych zgodnie z zasadami etyki,

c) nawiązywania i podtrzymywania bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną i rówieśnikami, w celu łagodzenia skutków doświadczania straty i separacji oraz zdobywania umiejętności społecznych.

3) zaspokojenie potrzeb emocjonalnych dzieci ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych i kulturalno-rekreacyjnych³⁶.

Nad realizacją zadań opiekuńczo-wychowawczych w systemie pieczy zastępczej czuwa zespół do spraw okresowej oceny sytuacji dziecka, który dwa razy w roku (nie rzadziej niż co pół roku) dokonuje oceny sytuacji dziecka pod kątem oddziaływań zaplanowanych, doboru i skuteczności metod ich realizacji oraz ewentualnych modyfikacji w planie pracy opiekuńczo-wychowawczej służących rozwojowi dziecka i niwelowaniu deficytów rozwojowych. Ocena sytuacji dziecka i jego rodziny służy także analizowaniu warunków jego powrotu do rodziny naturalnej lub pomaga w wypracowaniu decyzji co do dalszego pobytu dziecka w danej instytucji pieczy zastępczej lub umieszczenia w innej – adekwatnej do indywidualnych potrzeb dziecka.

Przyjmuje się, że wszystkie typy pieczy zastępczej powinny być formami okresowej opieki tj. trwającej do czasu zażegnania kryzysu panującego w rodzinie i stworzenia warunków powrotu dziecka do rodziny naturalnej. Tak więc pobyt wychowanka do 18 roku życia (i dłużej) musi być rozwiązaniem ostatecznym i jedynym możliwym. W przypadku długiego pobytu w rodzinnych czy instytucjonalnych formach pieczy zastępczej aż do momentu usamodzielnienia w przypadku umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej na podstawie decyzji sądu system pomocy społecznej przewiduje konkretne formy pomocy zarówno materialnej jak i niematerialnej. W ramach pomocy materialnej przynajmniej się wychowankom usamodzielnianym pomoc na: kontynuowanie nauki, usamodzielnienie i zagospodarowanie. Pomoc niematerialna skoncentrowana jest na uzyskaniu przez wychowanka odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz zatrudnienia. Pomoc w usamodzielnieniu przysługuje wychowankom pełnoletnim, którzy opuszczają: rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną. Pomoc na kontynuowanie nauki, na zagospodarowanie i na usamodzielnienie przysługuje wychowankom, którzy przebywali w pieczy zastępczej przez okres: co najmniej 3 lat w rodzinie zastępczej spokrewnionej, 1 roku w rodzinie zastępczej niezawodowej, rodzinie zastępczej zawodowej, rodzinnym domu dziecka, placówce opiekuńczo-wychowawczej lub regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej, przy czym do okresu pobytu dolicza się pobytu "(...) w domu pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domu dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży oraz w schronisku dla nieletnich, zakładzie poprawczym, specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, specjalnym ośrodku wychowawczym, młodzieżowym ośrodku socjoterapii, zapewniającym całodobową opiekę, i młodzieżowym ośrodku wychowawczym, jeżeli orzeczenie sądu o umieszczeniu w pieczy zastępczej nie zostało uchylone"³⁷. Każdy usamodzielniany wychowanek na dwa miesiące przed terminem usamodzielnienia musi ustalić opiekuna usamodzielnienia, który powinien potwierdzić swoją zgodę na piśmie i pomagać w realizacji planu usamodzielnienia. Dobrze jest jeśli opiekunem usamodzielnienia zostaje osoba dobrze zorientowana w sytuacji wychowanka, znająca jego potrzeby i aspiracje zarówno życiowe, jak i zawodowe. Wychowanek usamodzielniany bowiem powinien ze swoim opiekunem usamodzielnienia opracować szczegółowo program usamodzielnienia, w którym powinny znaleźć się pomysły na kontynuowanie nauki, poszukiwanie zawodu zgodnego z wykształceniem, rozwiązanie problemu mieszkaniowego wraz z ewentualnym remontem mieszkania i planem jego zagospodarowania³⁸.

Usamodzielnieni wychowankowie, którzy kontynuują naukę w szkole, zakładzie kształcenia nauczycieli, na wyższej uczelni, na kursach zgodnych z programem usamodzielnienia lub u pracodawcy celem uzyskania uprawnień zawodowych mają prawo korzystania z pomocy finansowej w wysokości nie mniejszej niż 500 zł na kontynuowanie nauki, która może trwać nie dłużej niż do 25 roku życia wychowanka. W przypadku przerwania nauki lub zaprzestania realizacji programu usamodzielnienia pomoc na kontynuowanie nauki może być zawieszona. Pomoc na zagospodarowanie wynosi nie mniej niż 1500 zł, a "w przypadku osoby legitymującej się orzeczeniem i umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności w wysokości nie mniej niż 3000 zł"³⁹ lub w uzasadnionych sytuacjach może być przyznana w formie rzeczowej i powinna być udzielona nie później niż do ukończenia 26. roku życia wychowanka. Wysokość pomocy finansowej na usamodzielnienie zależy od formy pieczy zastępczej i długości pobytu w niej wychowanka i wynosi ona:

- 3300 zł – dla wychowanka, który opuszcza rodzinę zastępczą spokrewnioną, gdy przebywał w niej przez co najmniej 3 lata;

- dla wychowanka, który opuścił "rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-wychowawczą:

a) nie mniej niż 6600 zł – jeżeli przebywał w pieczy zastępczej przez okres powyżej 3 lat;

b) nie mniej niż 3300 zł – jeżeli przebywał w pieczy zastępczej przez okres od 2 do 3 lat;

c) nie mniej niż 1650 zł – jeżeli przebywał w pieczy zastępczej przez okres poniżej 2 lat, nie krócej jednak niż przez okres roku"⁴⁰.

Pomoc wychowankom pieczy zastępczej, którzy nie mieli szansy powrotu do rodziny naturalnej i przebywali poza nią

najdłużej, umożliwiają rozpoczęcie samodzielnego życia, zdobycia wykształcenia zgodnego z ich zainteresowaniami i aspiracjami, podjęcie pracy zawodowej i pełnienie różnych, powszechnie akceptowanych ról społecznych. Chroni to wychowanków od wpływu patologicznej rodziny, która w czasie pobytu dziecka w placówce nie dokonała żadnych zmian w swoim życiu, co nie oznacza braku kontaktów z rodzicami i rodzeństwem.

Podsumowanie

Pomimo dużego postępu naukowo-technicznego oraz wielu korzystnych zmian w życiu społecznym nadal są w Polsce ludzie, którzy zagrożeni są marginalizacją oraz wykluczeniem społecznym i wymagają pomocy ze strony państwa w codziennym funkcjonowaniu. Państwo zapewnia pomoc zarówno rodzinom prawidłowo funkcjonującym, jak i dysfunkcyjnym. Rodziny prawidłowo funkcjonujące korzystają ze świadczenia wychowawczego w wysokości 500 zł miesięcznie na drugie i kolejne dziecko lub w przypadku bardzo niskich dochodów rodziny na pierwsze bądź niepełnosprawne dziecko. Dla dzieci do lat 3 stworzono sieć żłobków i klubów dziecięcych oraz powołano opiekunów dziecięcych i nianie, co pozwala matkom godzić obowiązki rodzinne (opiekuńczo- wychowawcze) z aspiracjami zawodowymi. System pomocy społecznej w naszym kraju w sposób szczególny interesuje się rodzinami, które nie są w stanie samodzielnie rozwiązywać swoich problemów. Dzieci wychowujące się w tych rodzinach są zagrożone wykluczeniem edukacyjnym, dlatego wymagają profesjonalnej, a często również specjalistycznej pomocy. Doskonały system prawny w Polsce pozwala wypracować nowe standardy odpowiadające potrzebom dzieci i ich rodzin. Przyjmuje się założenie, że pomagając rodzinom dysfunkcyjnym w pierwszej kolejności należy wykorzystywać doraźne formy pomocy rodzinie takie, jak wsparcie rodzin wspomagających czy dziennych ośrodków wspierania rodziny, aby pomóc rodzicom w pełnieniu ich opiekuńczo- wychowawczych funkcji i nie dopuszczać do umieszczania dzieci w instytucjach pieczy zastępczej, co często bywa dla dziecka traumatycznym przeżyciem. Na pomoc państwa mogą liczyć osoby chore i niepełnosprawne, ubogie, bezrobotne, bezdomne, w wieku emerytalnym i bez środków do życia. Za główny cel pomocy społecznej przyjmuje się odzyskanie samodzielności dzieci i ich rodzin, które powinny być zaangażowane i brać aktywny udział w procesie pokonywania sytuacji kryzysowej oraz zmierzać do pełnej integracji ze środowiskiem. Dlatego wszelkie formy wspierania rodziny stosowane są po dokonaniu gruntownej analizy sytuacji rodziny. Po wyczerpaniu doraźnej pomocy państwo oferuje dzieciom pomoc w postaci rodzinnych i instytucjonalnych form pieczy zastępczej, w których dzieci niemające szans na powrót do rodziny naturalnej mogą przebywać aż do pełnoletniości i usamodzielnienia. Aby dzieci – byli wychowankowie pieczy zastępczej – nie podzielili losu swoich rodziców państwo pomaga materialnie i organizacyjnie w usamodzielnieniu.

Konkludując należy podkreślić, iż pomoc państwa na rzecz dziecka i rodziny ma charakter profilaktyczny, zapobiegający rozwojowi nieprawidłowych, roszczeniowych postaw społecznych. Postępuje także proces profesjonalizacji oddziaływań zarówno wobec rodziny – z wykorzystaniem jej zasobów – jak i wobec dzieci, które korzystają z zajęć korekcyjnych, kompensacyjnych i terapeutycznych indywidualnie zaplanowanych i realizowanych adekwatnie do ich potrzeb. Wspomaganie rodziny w wypełnianiu przez nią opiekuńczo- wychowawczej funkcji wobec własnych dzieci ma służyć reintegracji rodziny, aktywizacji społeczno- zawodowej jej dorosłych członków i odzyskaniu samodzielności w dalszym kierowaniu swoim życiem.

¹ S. Kawula, Drogi dystansujące biografie ludzkie: marginalizacja, wykluczenie i normalizacja. Przykład bezrobocia i biedy w małym mieście,

w: *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, red. K. Marzec-Holka, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005, s. 54.

² Zob. Tamże, s. 61.

³ Zob. M. Michalik, Krzywdy dzieci, w: *Krzywdy. Zagadnienia teoretyczne i problemy praktyki*, red. W. Tulibacki, Olsztyn 2003, s. 300 i nast.

⁴ W. Warzywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder, Okoliczności popadania w biedę w wielkim mieście na przykładzie Łodzi i Katowic, w: *Fenomeny społeczne końca wieku*, red. E. Lewandowska, "Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica 27", Łódź 1998, s. 16.

⁵ M. Marody, Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI w., Warszawa 2002, s. 254-264.

⁶ Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.; Dz. U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 z późn. zm.

⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej; Dz. U. z 2013 r., poz. 182 z późn. zm.

⁸ Sierpowska, *Prawo socjalne dla pedagogów*, Wrocław 2004, s. 138.

⁹ Tamże, s. 43.

¹⁰ Zob. M. Łuczynska, *Instytucja pomocy społecznej*, w: *Wprowadzenie do pomocy społecznej. Wybrane zagadnienia*, red. T. Kaźmierczak, M. Łuczynska, Katowice 1998, s. 78-79.

¹¹ Zob. Tamże, s. 79-80; S. Nitecki, *Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2008, s. 64.

¹² Zob. P. Szcześniak, *System pomocy społecznej w Polsce*, w: *System pomocy społecznej w krajach Unii Europejskiej na przykładzie Polski i Niemiec*, red. P. Szcześniak, Wydawnictwo Naukowe "Scriptorium", Opole 2013, s. 97-98.

¹³ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej; dz. cyt., art. 3 ust. 3.

¹⁴ Sierpowska, *Prawo...*, dz. cyt., s. 61.

¹⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, dz. cyt., art. 4.

¹⁶ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej; Dz. U. nr 149, poz. 887.

¹⁷ Tamże, art. 8, pkt. 1-7.

¹⁸ Tamże, art. 10, pkt. 1-5.

¹⁹ Tamże, art. 15, pkt 18.

²⁰ Tamże, art. 15, pkt 19; Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie; Dz. U. nr 180, poz. 1493, z 2009 r. nr 206, poz. 1589 oraz z 2010 r. nr 28, poz. 146 i nr 125, poz. 842.

²¹ Tamże, Preambuła, s. 8914.

²² Tamże, art. 4, pkt. 1-11.

²³ Dz. U. z dnia 17 lutego 2016 r., poz. 195.

²⁴ Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci, art. 4 ust 1; Dz. U. z dnia 17 lutego 2016 r., poz. 195.

²⁵ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi do lat 3 z późn. zm.; Dz. U. nr 45, poz. 235; Ustawa z dnia 10 maja 2013 r. o zmianie ustawy o opiece nad dziećmi w wieku do lat trzech oraz niektórych innych ustaw; Dz. U. nr 2, poz. 747.

²⁶ Tamże, art. 70.

²⁷ Szerzej na temat instytucji opieki nad dziećmi do lat trzech w artykule: H. Bejger, Instytucjonalne formy opieki nad dziećmi do lat 3 w polskim systemie pomocy społecznej, "Scientific Bulletin of Chełm. Section of Pedagogy" 2015, nr 1, s. 139-152.

²⁸ Zob. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny..., dz. cyt., art. 29 ust. 2.

²⁹ Zob. Tamże, art. 105, pkt. 1-3.

³⁰ Tamże, art. 111, pkt. 1-3.

³¹ Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Stan prawny: maj 2018 r., art. 114-127; <http://kodeks-cywilny.org/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/II-pokrewienstwo-i-powinowactwo/przysposobienie> (dostęp: 2.05.2018r.).

³² Tamże, art. 156, ust. 1, pkt 7.

³³ Tamże, art. 156 ust. 1.

³⁴ Zob. Tamże, art. 160 ust. 1.

³⁵ Zob. Tamże, art. 24 ust 1-3.

³⁶ Tamże, art. 33 ust. 1-3.

³⁷ Tamże, art. 141 ust 2.

³⁸ Zob. Tamże, art. 145.

³⁹ Tamże, art. 150 ust 1-2.

⁴⁰ Tamże, art. 149 ust. 1.

Bibliografia:

1. Bejger H., Instytucjonalne formy opieki nad dziećmi do lat 3 w polskim systemie pomocy społecznej, "Scientific Bulletin of Chełm. Section of Pedagogy" 2015, nr 1.
2. Kawula S., Drogi dystansujące biografie ludzkie: marginalizacja, wykluczenie i normalizacja. Przykład bezrobocia i biedy w małym mieście, w: Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej, red. K. Marzec-Holka, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.
3. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Stan prawny: maj 2018 r., art. 114-127; <http://kodeks-cywilny.org/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/II-pokrewienstwo-i-powinowactwo/przysposobienie> (dostęp: 2.05.2018r.).
4. Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.; Dz. U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 z późn. zm.
5. Łuczyńska M., Instytucja pomocy społecznej, w: Wprowadzenie do pomocy społecznej. Wybrane zagadnienia, red. T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, Katowice 1998.
6. Marody M., Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI w., Warszawa 2002.
7. Michalik M., Krzywdy dzieci, w: Krzywdy. Zagadnienia teoretyczne i problemy praktyki, red. W. Tulibacki, Olsztyn 2003.
8. Nitecki S., Prawo do pomocy społecznej w polskim systemie prawnym, Warszawa 2008.
9. Sierpowska I., Prawo socjalne dla pedagogów, Wrocław 2004.
10. Szcześniak P., System pomocy społecznej w Polsce, w: System pomocy społecznej w krajach Unii Europejskiej na przykładzie Polski i Niemiec, red. P. Szcześniak, Wydawnictwo Naukowe "Scriptorium", Opole 2013.
11. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej; Dz. U. z 2013 r., poz. 182 z późn. zm.
12. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie; Dz. U. nr 180, poz. 1493, z 2009 r. nr 206, poz. 1589 oraz z 2010 r. nr 28, poz. 146 i nr 125, poz. 842.
13. Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi do lat 3 z późn. zm.; Dz. U. nr 45, poz. 235.
14. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej; Dz. U. nr 149, poz. 887.
15. Ustawa z dnia 10 maja 2013 r. o zmianie ustawy o opiece nad dziećmi w wieku do lat trzech oraz niektórych innych ustaw; Dz. U. nr 2, poz. 747.
16. Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci, art. 4 ust 1; Dz. U. z dnia 17 lutego 2016 r., poz. 195.
17. Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., Okoliczności popadania w biedę w wielkim mieście na przykładzie Łodzi i Katowic, w: Fenomeny społeczne końca wieku, red. E. Lewandowska, "Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica 27", Łódź 1998.